

Arkeologisk utredning

På väg genom sju byar

Arkeologisk utredning etapp 1 och 2 med anledning av ombyggnation av väg F1187

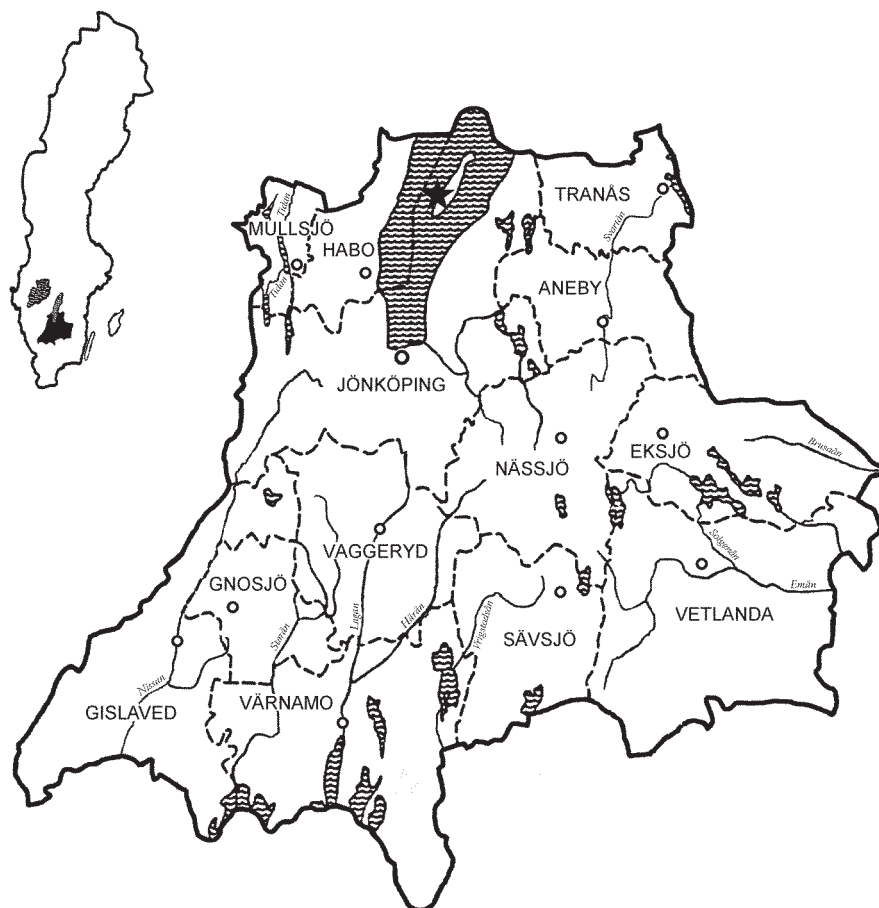
*Visingsö socken i Jönköpings kommun
Jönköpings län*

Arkeologisk utredning

På väg genom sju byar

Arkeologisk utredning etapp 1 och 2 med anledning av ombyggnation av väg F1187

*Visingsö socken i Jönköpings kommun
Jönköpings län*

Rapport, foto och ritningar: Anna Ödeén
Text och karta bilaga 4: Ådel Vestbö Franzén
Grafisk design: Anna Stålhammar
Tryckning och distribution: Birgitta Blomkvist och Marita Tidblom

Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping
Tel: 036-30 18 00
E-post: info@jkpglm.se
www.jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd:
Ur karta © Lantmäteriet. Medgivande MS2007/04833.

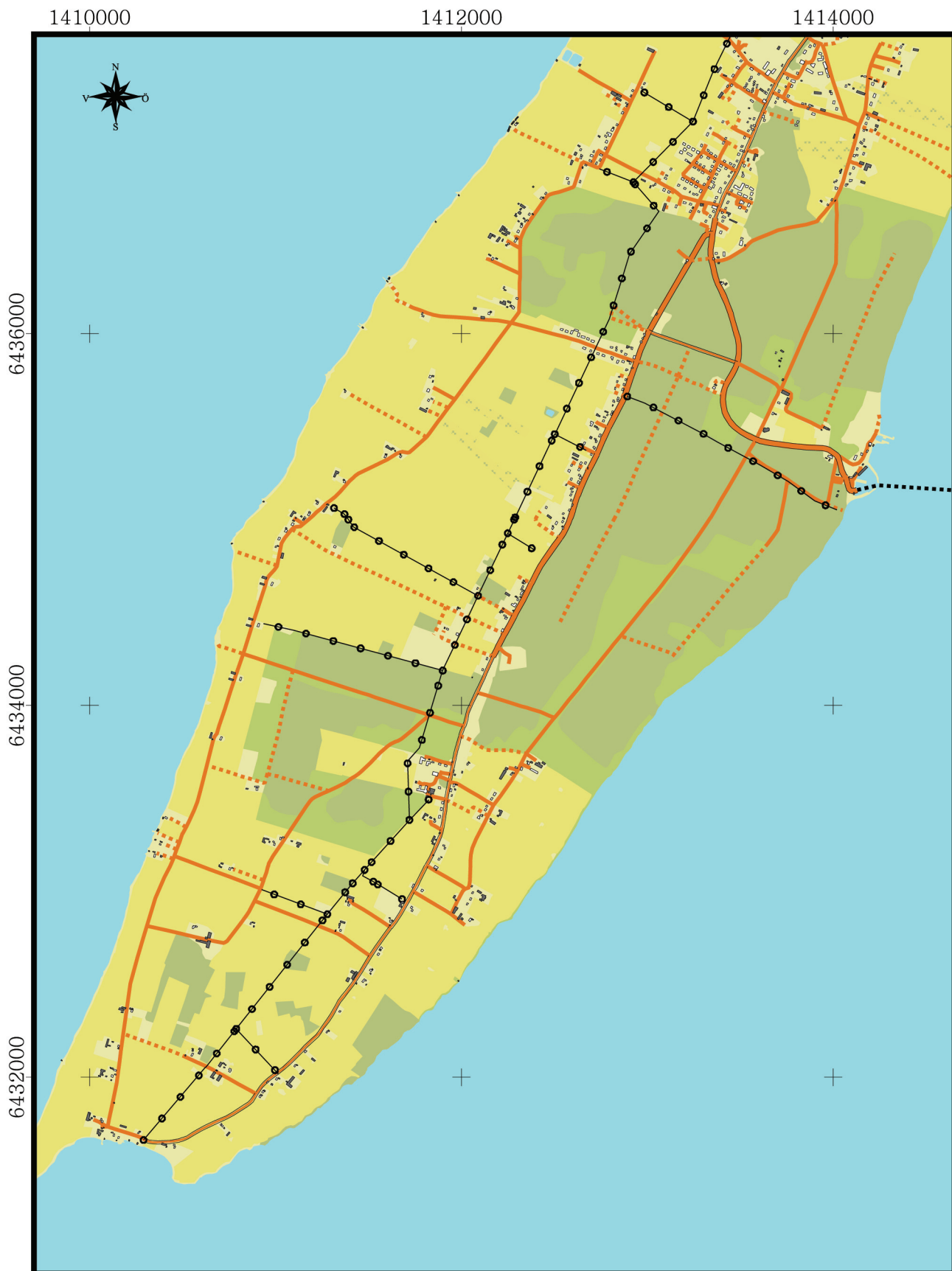
© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2008

Innehåll

Inledning.....	5
Målsättning och metod	5
Topografi.....	5
Fornlämnings- och kulturmiljö.....	6
Tidigare undersökningar.....	6
Det äldre kartmaterialet.....	6
Den arkeologiska utredningen.....	7
Schakten.....	7
Provrutorna.....	8
Anläggningarna.....	9
Fynd.....	9
Sammanfattning.....	9
Åtgärdsförslag.....	10
Administrativa uppgifter.....	11
Referenser.....	12
Tryckta källor.....	12
Arkiv.....	12
Kartunderlag.....	12
Figurförteckning.....	13

Bilagor

- Bilaga 1. Byarna utmed väg 1187
- Bilaga 2. Fornlämningar med raä-nr
- Bilaga 3. Schakt, provrutor och anläggningar
- Bilaga 4. Väg 1187 i de äldre kartorna

FIGUR 1. Utdrag ur ekonomiska kartans blad 7E 7c. Skala 1:30000

Inledning

Under sex dagar våren 2007 genomförde Jönköpings läns museum en arkeologisk utredning, etapp 1 och 2 utmed väg F1187 mellan Tunnerstad och Näs på Visingsö. Anledningen till denna utredning var att vägen skulle breddas. Breddningen var planerad till framförallt östra sidan av vägen och ca 1 m, så att ca 5,5 m ny mark skulle tas i anspråk, inklusive diken. Undantaget var dock de sträckor där vägen passerar sex gårdstomter med bebyggelse på båda sidor om vägen. Sammanlagd väglängd uppgick till drygt 7 km.

Beställare av utredningen var vägsamfälligheten för den enskilda vägen F1187 som i sin tur uppdragit åt Vägverket Konsult att upprätta en samrådshandling inför de planerade ombyggnadsarbetena.

Fältansvarig och rapportansvarig för utredningen var Anna Ödeén.

Målsättning och metod

Målsättningen med utredningen var att fastställa eventuell förekomst av fasta forn- eller kulturhistoriska lämningar utmed vägen.

Detta skedde genom kart- och arkivstudier (se bilaga 4). Genom provrutsgrävning och sållning av de bortgrävda massorna söktes fynd i matjorden för att söka förhistoriska och historiska boplatser eller kulturlager. Genom sökschaktgrävning inom valda delsträckor utmed den aktuella vägen söktes förhistoriska och historiska anläggningar. Provrutor och schakt mättes in digitalt. De två anläggningar (en härd och en kokgrop) som framkom under utredningsarbetet undersöktes och dokumenterades inom ramen för utredningen och mättes in digitalt. Spåren av den gamla bytomten tillhörande Näs by som påträffades längst i söder konstaterades endast och bör bli föremål för en förundersökning.

Topografi

Väg 1187 sträcker sig genom ett flackt, öppet landskap och omges av åker eller vall. Genom Tunnerstad och Rökinge byar i utredningsområdets norra delar kantas den dock en sträcka av blandskog. Denna består bland annat av ekskogen som är ett resultat av skogsplanteringsprojektet som startade på ön under 1830-talet.

Vägsträckan går parallellt med öns västra strandkant och avslutas vid dess södra udde. Sju mindre byar passerar från norr till söder; Tunnerstad, Rökinge, Lundby, Husgårde, Rönäs, Asby och Näs (se bilaga 1).

Matjorden utmed utredningssträckan består av lerig humus och underliggande lager är kompakt lera.

Figur 2. Vy över Näs. Foto: Anna Ödeén.

Fornlämnings- och kulturmiljö

Visingsö är rikt på lämningar både från förhistorisk och historisk tid. Utmed den aktuella vägsträckningen finns ett antal områden som bedömdes vara lämpliga boplatsslägen från yngre stenålder. Dessa ligger på en höjd mellan 95 och 100 m över havet. Indikationer på dessa eventuella boplatser var också två registrerade lösfynd av enkla skafthålsyxor, RAÄ 142 och 88. I vägsträckans närområde finns en skärvtenshög registrerad, RAÄ 114, samt uppgift om en borttagen gravhög, RAÄ 51.

Vad gäller kulturhistoriska lämningar finns i området utmed vägen Rökinge båthus RAÄ 100 och en linbastu RAÄ 99 (se bilaga 2). RAÄ 116, en sentida sten med inskription, var vid utredningstillfället försvunnen. Dagens vägsträckning passerar genom Asby och Husgårde gamla bytomter och strax norr om Näs gamla bytomt.

På ön finns flera stora byar med förhistoriska bebyggelsenamn (Agertz 2000 sid.116, Lindqvist 1980 sid. 49). Utmed väg 1187 är dessa: Tunnerstad, Rökinge, Asby och Näs. Byn Husgårde finns belagd under medeltiden. Intressant är också ett dokument utfärdat 1294 av västgotalagmannen Bengt. Visingöborna hade problem med virkestillgången, skogen räckte inte till och i dokumentet får bönderna i ett flertal av öns byar tillgång till Vartofta häradsskog (Agertz 2000). De byar som nämns i dokumentet är belägna på öns västra sida och alla, utom Näs, utmed väg 1187 finns uppräknade. Dessa byar har alltså haft kontakter västerut, vilket också faller sig naturligt. Dokumentet pekar också på ett problem som genom århundraden varit ett gissel för öborna - bristen på skog (Berg 1885 sid. 10, Lindqvist 1980 sid.55).

Tidigare undersökningar

En arkeologisk utredning etapp 1 och 2 genomfördes i Tunnerstad 2001 (Kristensson 2004). Området som berördes ligger ca 100 m norr om de längst norrut belägna schakten under föreliggande utredning. Under utredningen 2001 framkom inget av antikvariskt intresse. I övrigt har inga arkeologiska utredningar eller undersökningar ägt rum utmed vägsträckan.

Det äldre kartmaterialet

Vid studier av det äldre kartmaterialet framkom att vägsträckningen till största delen har varit den samma sedan 1700-talet. Den avviker dock inom några sträckor.

Dagens väg 1187 mellan Tunnerstad och Rökinge anlades först kring 1850-talets mitt, strax efter laga skiftet. Vid Rökinge gick en tvådelad väg, som en snip, ner mot bytomten vid sjön. Genom Husgårde gick vägen i en båge ca 150 m öster om dagens väg och

vid Rönäs gick den längre västerut, förbi den gamla bytomten (se bilaga 4). Vägsträckningen visar alltså på byarnas lägen.

Kartmaterialet visar också på en högre bonitet inom vissa områden. Att dessa ligger nära bytomterna är regel, vilket utmed väg 1187 syns vid Rökinge, Lundby, Asby och Näs. Förutom dessa finns också intressanta områden på gränsen mellan Näs och Asby, strax norr om Asby bytomt samt utmed dagens vägsträckning i Rökinge (se bilaga 4).

Den arkeologiska utredningen

Schakten

Drygt 40 sökschakt drogs utmed den aktuella vägsträckningen, till en sammanlagd längd av ca 820 m (se bilaga 3). Schaktbredden var genomgående 1 m och djupet på matjorden skiftade från 0,2 till 0,4 m.

Under detta arbete kunde en förändring i jormånen iakttas. I den norra delen av utredningsområdet (schakten i Tunnerstad och Rökinge) bestod matjorden av mellanbrun något lerig humus och det underliggande lagret i stort sett av ren lera, grå till ljusgulbrun. Detta förändrades sedan ju längre söderut schaktningsarbetet fortskred och jordmånen blev tyngre och mindre lucker. Genom byarna Lundby, Husgårde, Rönäs och Asby var matjorden mer lerblandad och bestod av mellanbrun, humös lera. Underliggande lager var även här lera men något mer gulbrun i färgen. I norra delen av Näs blev matjorden alltmer sandblandad och även underliggande lager var ställvis ren sand med inblandning av lera, för att sedan längst i söder återgå till den lerblandade humusen som varit rådande utmed större delen av utredningssträckan. Detta är en iakttagelse som diskuteras vidare längre fram i sammanfattningen.

Tunnerstad

I schakten i Tunnerstad, längst norrut, framkom glas som hörde till en sentida nedgrävning. I dessa schakt bröt vatten fram under arbetets gång, vilket alltså visar på ett sämre läge ur dräneringssynpunkt.

Rökinge och Lundby

I dessa byar grävdes sammanlagt elva schakt och sentida diken i form av täckdiken påträffades i en handfull av schakten. Även ett stag till en telefonstolpe framkom och plogspår kunde skönjas på anläggningsnivå. Här fanns ett område där matjorden var något mindre lerblandad och förutom de recenta mänskliga spåren påträffades här en kokgrop, A221 (se bilaga 3), som beskrivs närmare nedan. Belägen 300 m öster om vägen vid byn Lundby ligger RAÄ 51, uppgift om borttagen gravhög.

Figur 3. Schaktningsarbete i Husgårde. Foto: Anna Ödeén.

Husgårde

Genom byn Husgårde passerar vägen genom den gamla bytomten. Några anläggningar efter denna framkom inte. Eventuellt kan några lösfynd vid schaktningsarbetet höra samman med en äldre bytomt: hästskosöm och tegel. I det omrörda materialet påträffades också yngre historiskt material som spik och en sked. Jordmånen i byn Husgårde är mycket lerhaltig.

Rönäs och Asby

I dessa byar är matjorden mycket lerhaltig och inga anläggningar eller spår efter förhistoriska aktiviteter framkom under schaktningsarbetet. Ett historiskt täckdike, ett s.k. stendike påträffades och yngre fyndmaterial i form av tegel och ett tunnband framkom. RAÄ 114, skärvtenshögen, ligger ca 300 m väster om vägen vid Rönäs by. Schakt kunde inte dras vid platsen för Asby gamla bytomt, då just den sträckan sedan tidigare var omgrävd i samband med nedläggning av elkabel.

Näs

Näs är byn som är belägen längst söderut på ön. I stort var även denna by lik övriga vad gäller den lerhaltiga jordmånen undantaget ett område i byns norra del. Där har matjorden ett större inslag av sand och även underliggande lager är mer sandigt. Väster om och intill dessa finns ett lösfynd av en enkel skafthålsyxa registrerad, RAÄ 88. Inom detta sandigare område påträffades A 389, en härd (se bilaga 3). Här framkom också en yta med rostfärgad, järnhaltig utfällning benämnd A377 (se bilaga 3). Denna mörkfärgning var troligen en s.k. skenhälla, en naturlig geologisk bildning. Vidare söderut passerar vägen en linbastu, RAÄ 99. Längst i söder och belägen intill viken i Näs ligger bytomten för Näs gamla by. Här drogs två schakt till en sammanlagd längd av ca 75 m. Dock grävdes dessa inte ned till anläggningsnivå utan torvades endast av med hjälp av maskin för att söka spår efter den äldre bebyggelsen. Här framkom stenar och skifferhällar som eventuellt kan vara syllstenar eller tomtmarkering. En grusbeläggning samt brunnen kalk är troligen också spår efter den gamla byn. Fyndmaterialet som framkom i dessa schakt var av yngre karaktär - tegel och järnredskap samt spik.

Provrutorna

En provruta 1 x 1 m och 0,2 m djup grävdes mellan schakt 213 och schakt 229 i Rökinge (se bilaga 3). Placeringen av provrutorna bestämdes dels utifrån det lösfynd (RAÄ 142) av en enkel skafthålsyxa som sedan tidigare finns registrerad i närheten. Dels utifrån jordens beskaffenhet - här var inte matjorden lika tung och lerig som längre söderut. Intill påträffades också en kokgrop (A 221). Enligt de studier av det äldre kartmaterialet som gjordes kunde hög bonitet också utläsas i det här området. Sällningen gav inga spår

Figur 4. Profil i sjöbacken. Foto: Anna Ödeén.

av förhistorisk aktivitet. Sentida fyndmaterial som fajans, tegel och bulteljglas påträffades dock.

Två provrutor i samma storlek och med samma djup som ovan grävdes mellan schakt 371 och 383 i Näs (se bilaga 3). Även här har ett lösfynd av en enkel skafthålsyx registrerats i närheten sedan tidigare (RAÄ 88). Jordmånen här har inte lika stor lerhalt som övrig vägsträckning utan är mer lerig och sandig humus. Intill provrutorna framkom en härd. Sällningen av jordmassorna från dessa provrutor gav också ett sentida fyndmaterial: tegel och fajans.

Anläggningarna

Kokgropen

Rund till oval 0,65 x 0,6 m (O-V), 0,25 m djup med skålformad botten. Fyllning av mellanbrun något lerig humus och enstaka kolfnyk samt sotigare partier. Skörbränd sten sammanlagt ca 15 l med stenstorlek 0,02 - 0,15 m.

Härden

Oregelbunden form i plan ca 0,45 x 0,2 m (O-V). Tunn, endast 0,05 m djup med plan botten. Sparsamt med kol och sot. Fyllning av mellanbrun humus. En skörbränd sten i fyllningen 0,05 m stor.

Fynd

Inga fynd tillvaratogs under utredningen.

Sammanfattning

Under våren 2007 genomfördes en arkeologisk utredning utmed väg F1187 på Visingsö med anledning av en planerad ombyggnation av vägen. Undersökande institution var Jönköpings läns museum.

Vägsträckan är drygt 7 km lång. En studie av det äldre kartmaterialet har gjorts utmed denna sträcka och i fält har grävning av provrutor och sökschakt genomförts.

Jordmånen i utredningsområdet visade sig vara relativt lerhaltig. De två anläggningar som påträffades, en härd och en kokgrop, kom i de områden där matjorden och även underliggande lager var av ett lättare, porösare slag med mer inblandning av humus och sand. Det var även i närheten av dessa områden som två lösfynd från yngre stenålder påträffats och registrerats sedan tidigare. Detta är föga förvånande - när det gäller förhistoriska boplatzlämningar är det framförallt på väl dränerade, torra platser man har valt att bosätta sig. De tyngre, mer svårarbetade jordarna har troligen istället använts för exempelvis bete till djuren. De förhistoriska boplatser som undersökts på Visingsö följer också detta mönster och är placerade i ett mer uppdraget läge i landskapet (Jansson 1997).

Exakt hur läget och placeringen av boplatser och byar sedan har

Figur 5. Kokgropen i plan. Foto: Anna Ödeén.

förändrats under historisk tid vet vi inte. Detta är beroende av var åkermarken har legat och var de bästa dräneringsförhållandena har varit. De äldsta historiska kartorna över ön visar att byarna ligger både i strandnära läge och mer uppdraget i landskapet. De byar som varit aktuella under denna utredning har alla legat nära vattnet. När sker en förflyttning från de väl-dränerade markerna ner till de mer strandnära tunga lerjordarna? Och vad är det som startar den processen?

Bebyggelse, odling och andra sätt att bruka landskapet har också förändrat dess utseende. Dessa förändringar har skett genom flera årtusenden. Rubricerad utredning har genom sitt något magra resultat ändå gett en pusselbit till denna kunskapsuppbyggnad.

Åtgärdsförslag

De anläggningar som påträffades undersöktes och dokumenterades inom ramen för utredningen. Undantaget är spåren av den gamla bytomten vid Näs som av Jönköpings läns museum föreslås gå vidare till en förundersökning.

Länsstyrelsen beslutar om ytterligare åtgärder.

Administrativa uppgifter

Länsstyrelsens tillstånd: 431-12280-06
Jönköpings läns museums dnr: 302/06
Beställare: Vägverket konsult
Rapportansvarig: Anna Ödeén
Fältansvarig: Anna Ödeén
Fältpersonal: Anna Ödeén
Teknisk inmätning: Anna Ödeén
Kartstudier: Ådel Vestbö Franzén
Fältarbetsid: 2007-03-27–2007-04-03
Län: Jönköpings län
Kommun: Jönköpings kommun
Socken: Visingsö socken
Församling Visingsö
Fastighetsbeteckning: Väg F1187
Belägenhet: 7E 7c och 7E 6c
Koordinater: X:6431735 Y:1410090
Undersökningsyta: 7 km
Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv.

Referenser

Tryckta källor

- Agertz, J. 2000. Ortnamn och bebyggelsehistoria i Gränna - Visingsöbygden. I: Nicklasson, P., (red). *Visingsöartiklar - tolv artiklar om Visingsö från bronsålder till medeltid*. Jönköping.
- Berg, W. 1885. *Visingsö jemte anteckningar om Visingsborgs grevskap*. Göteborg.
- Janson, K. 1997. Huset vid vägens ände. I: Nordström, M. & Varenius, L., (red.). *Det nära förflutna - om arkeologi i Jönköpings län*. Småländska kulturbilder. Meddelanden från Jönköpings läns hembygdsförbund och stiftelsen Jönköpings läns museum LXVII. Jönköping.
- Kristensson, A. 2004. *Tunnerstad 4:34 - sökschaktning inför garagebygge*. Rapport 2004:17. Jönköpings läns museum.
- Lindqvist, G. 1980. Förhistorisk tid - 1523. I: Grennfelt, T., Kraft, S., Lindqvist, G. & Rydén, J., (red). *Gränna - Visingsö historia*. Stockholm.

Arkiv

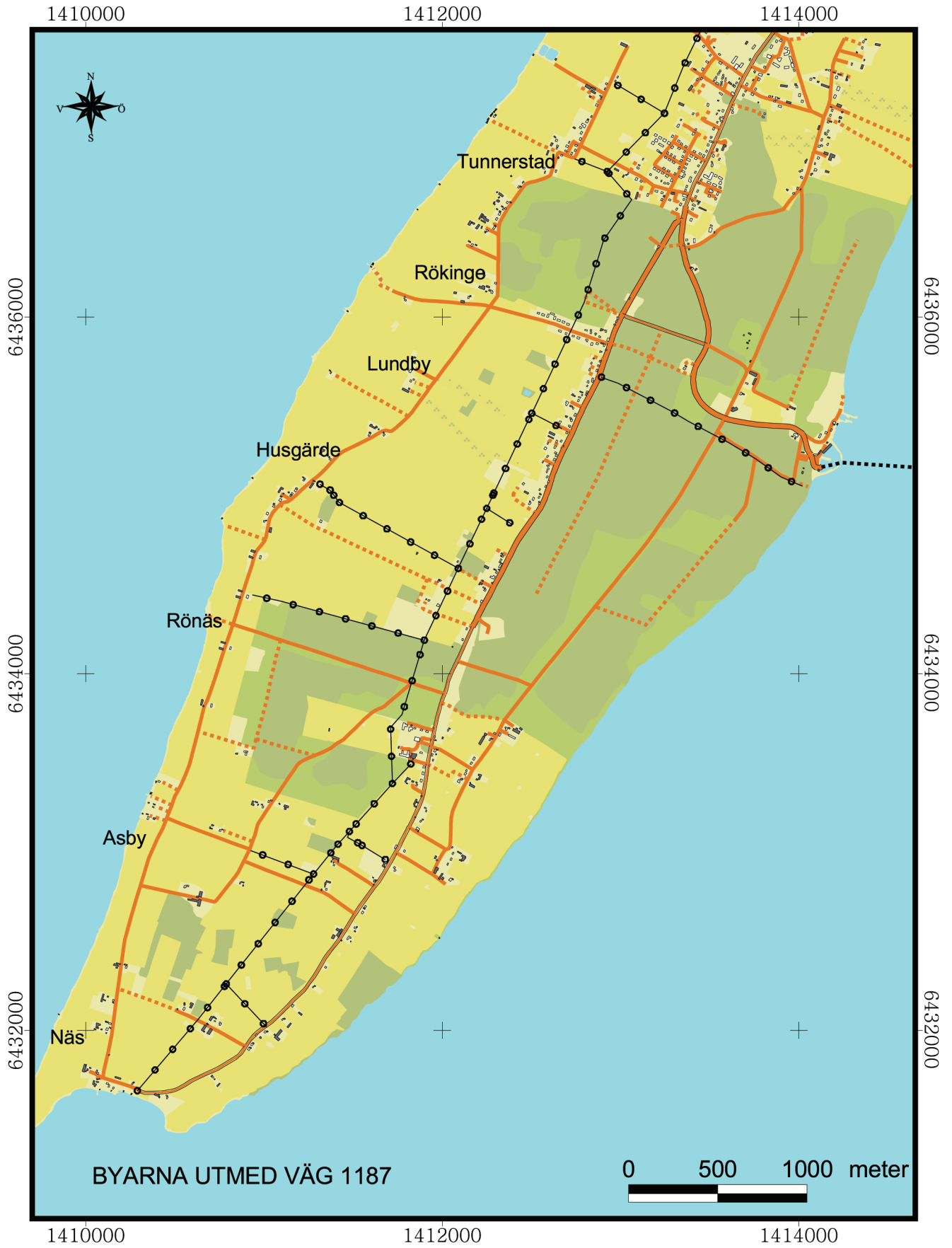
Jönköpings läns museums arkiv. Jönköping.

Kartunderlag

- Rökinge nr 1-9. Avmätning för skattläggning. 1767, Nils Esping.
- Rökinge nr 1-9. Storskifte på inägor. 1803, Jonatan Montelin.
- Näs nr 1-4. Avmätning för skattläggning. 1767, Nils Esping.
- Näs 1-4. Laga skifte. 1835, Jonas Allvin.
- Asby nr 1-6. Storskifte på inägor. 1797, Klas Erik Siegbahn.
- Rökinge. Laga skifte. 1852, August Engström, Theodor Elfström.
- Tunnerstad. Laga skifte. 1851, August Engström, Theodor Elfström.

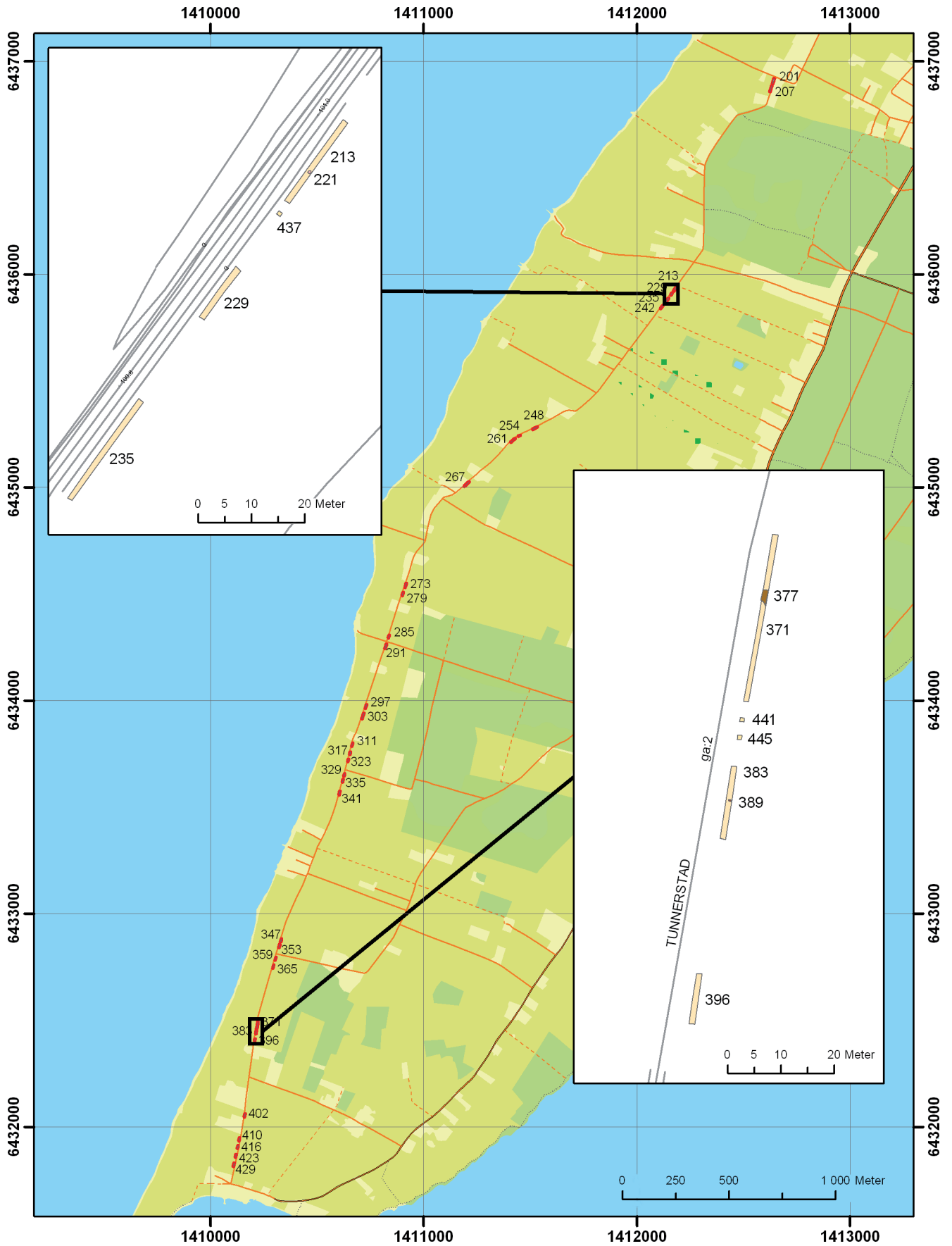
Figurförteckning

Figur 1. Utdrag ur ekonomiska kartans blad 7E 7c. Skala 1:30000	4
Figur 2. Vy över Näs. Foto: Anna Ödeén.	5
Figur 3. Schaktningsarbete i Husgårde. Foto: Anna Ödeén.	8
Figur 4. Profil i sjöbacken. Foto: Anna Ödeén.	8
Figur 5. Kokgropen i plan. Foto: Anna Ödeén.	9

Fornlämningarna utmed väg 1187 (med raä-nummer)

Schakt, provrutor och anläggningar

Väg 1187 i de äldre kartorna

Av Ädel Vestbö Franzén

Väg 1187 knyter samman byarna på öns västra sida och vägen har i sin södra del haft sin nuvarande sträckning under åtminstone 250 år. I kartorna från södra delen av Visingsö från 1767 redovisas endast små avvikelser från dagens vägsträckning fram till Rökinge, dels vid Rönäs där vägen viker av västerut och går ner mot bytomten, dels på sträckningen mellan Rönäs och Husgårde där vägen i de äldre kartorna går i en östlig båge, ungefär 150 m öster om den nuvarande vägen. Från Rökinge och norrut upphör kopplingen mellan den äldre vägen och dagens sträckning för väg 1187 i och med att den äldre vägen vek av mot Rökings bytomt i väster. Från bytomten kom sedan en ny väg att gå i östlig riktning upp mot öns krön där den anslöt till öns nord-sydliga huvudvägsträckning. De byar som sedan följde, Tunnerstad, Torp och gården Habovället hade sina bytomter i uppdragna lägen närmare öns krön. Byarna var således belägna i nära anslutning till öns huvudvägsträckning. Öns vägsträckningar speglar således bytomternas lägen.

Den nuvarande sträckningen av väg 1187 från Rökinge och norrut kan dateras ganska exakt. På Laga skifteskartan över Rökinge by från 1852 finns en planerad vägsträckning inritad. Vägen är tecknad med streckad linje och kartans åkertegar överlagrar den skissade nya vägen. Det är således troligt att vägen byggdes strax efter att laga skiftesförrättningen var avslutad, uppskattningsvis kring 1850-talets mitt.

Det finns inga explicita uppgifter i kartorna om nya fornlämningar i anslutning till väg 1187. Däremot kan en genomgång av bonitetsvärderingarna ur de äldre kartorna ge en fingervisning om möjliga äldre gårds- eller bytomter eller förhistoriska aktivitetsytor.

I storskifteskartorna från omkring sekelskiftet 1800 gjordes en värdering av ägornas korntal eller ”godhet” enligt en skala från 1 till 6 där sex betecknar en avkastning till 6:e kornet. Höga korntal på 5-6:e kornet förekommer sparsamt och oftast i anslutning till de bebyggelsenära ägorna – speciellt tomtmarken brukar uppnå bonitet 6. I syfte att leta reda på områden där äldre bebyggelse kan ha funnits gjordes en excerpering av bonitetsvärderingen utifrån storskifteskartan över Rökinge och Asby, medan Lagaskifteshandlingarnas bonitetsvärdering användes för Näs by. Eftersom lagaskifteshandlingarnas bonitetsvärdering är uppbyggd på ett annat sätt (1 representerar den bästa jorden, man räknar ställvis långt gångna bråktal etc.) går det ej att jämföra bonitetsvärderingarna från storskifteskarternas med dem från lagaskifteshandlingarna rakt av.

Hög bonitet närmast bytomten är regel, vilket speglas i bytomterna till Näs, Asby, Lundby och Rökinge (Rönäs saknar skifteskartor). Strax norr om gränsen mellan Näs och Asby byalag finns öster om vägen ett område som betecknas ha högsta bonitet. Speglar detta en försvunnen bebyggelseenhet i området? Norr om Asby bytomt går vägen genom områden med den näst högsta boniteten, andra kornet.

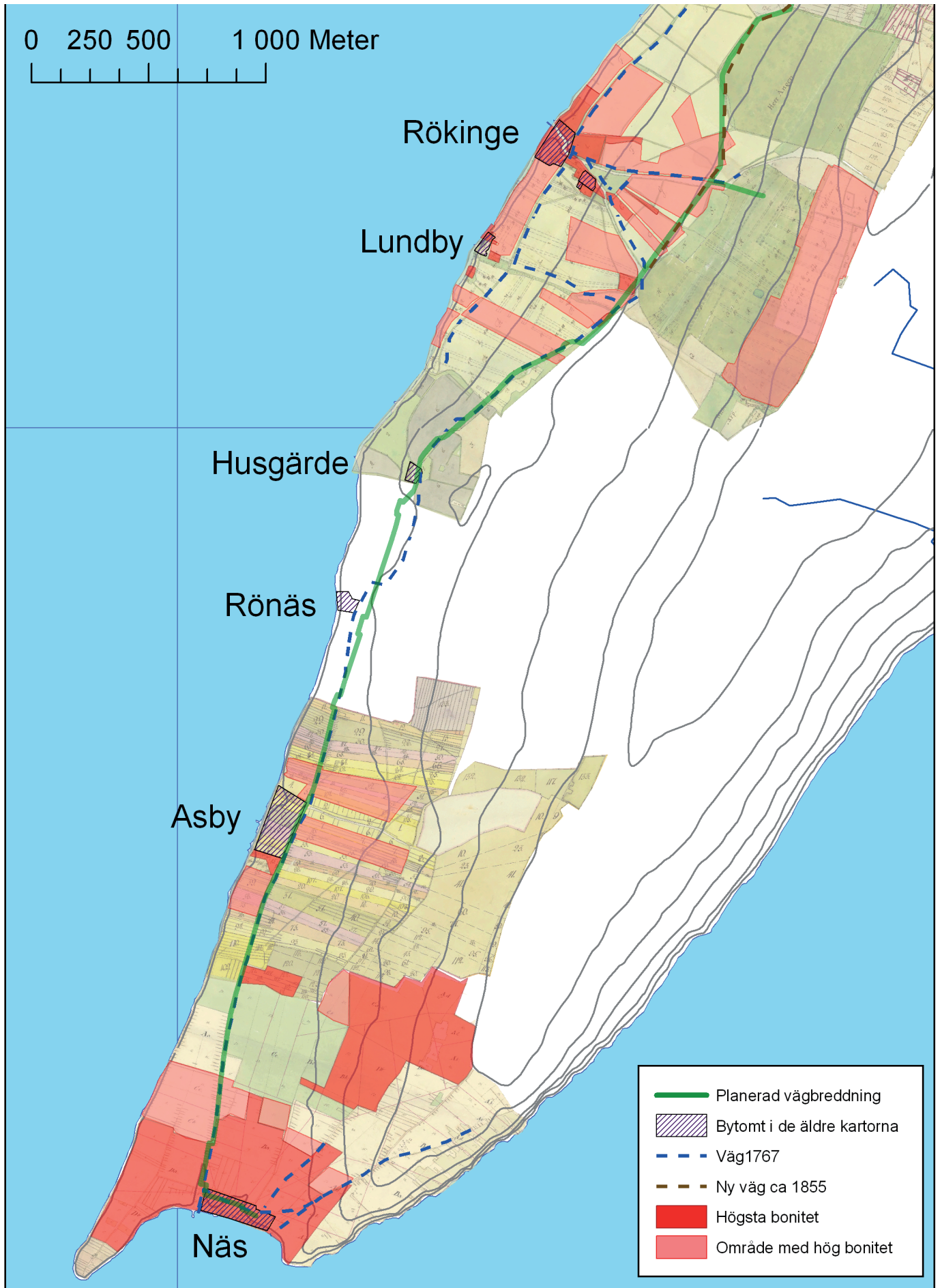
Vid Rökinge går vägen genom ett flera hundra meter långt område med högsta och näst högsta bonitet. Speglar detta tidigare bosättning i området eller är det områden med intensivt gödslade åkrar? I detta sammanhang kan det vara av intresse att närmare studera den trattformiga väg som leder till och från Rökings bytomt. Vägarnas sträckning är anpassade till två raviner vilket förklarar den specifika formen. Icke desto mindre kan man spekulera kring förekomsten av en eller flera bebyggelselägen. Vad gäller den nu aktuella vägen är det området med högsta bonitetsvärden strax söder om den sydligaste vägen ner mot Rökinge som är av intresse.

Särskilt storskifteskartorna är rika på ägonamn. Det finns dock inga direkt bebyggelseindikerande ägonamn längs med den aktuella vägsträckningen.

Kartorna är rika på kringinformation, varför de excerperats i sin helhet. Syftet är att använda denna information i pågående studier kring landskapsutvecklingen på Visingsö.

Kartmaterial:

- Akt LMS E127-24:1. Rökinge nr 1-9. Avmätning för skattläggning. 1767, Nils Esping.
Akt LMS E127-24:2. Rökinge nr 1-9. Storskifte på inägor. 1803, Jonatan Montelin.
Akt LMS E127-23:1. Näs nr 1-4. Avmätning för skattläggning. 1767, Nils Esping.
Akt LMS E127-23:2 Näs nr 1-4. Laga skifte. 1835, Jonas Allvin.
Akt LMS E127-3:1 Asby nr 1-6. Storskifte på inägor. 1797, Klas Erik Siegbahn.
Akt FR 06-VIÖ-54 Rökinge. Laga skifte. 1852, August Engstöm, Theodor Elfström.
Akt FR 06-VIÖ-53 Tunnerstad. Laga skifte. 1851, August Engstöm, Theodor Elfström.

Arkeologisk rapport 2008:02
JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM

